

W. COOLSAET

NAAR EEN
FILOSOFIE
VAN DE
EINDIGHEID

EEN ONDERZOEK NAAR DE ORIGINALITEIT
VAN MERLEAU-PONTY'S DENKEN

acco

Woord vooraf

“De grote grondvraag van iedere, en in het bijzonder van de nieuwe filosofie, is die naar de verhouding van denken en zijn ... Al naar gelang deze vraag zo of zo beantwoord werd, splitsten de filosofen zich in twee grote kampen ... : het kamp van het idealisme ... (en) de verschillende scholen van het materialisme.” Zo schreef Friedrich Engels nog in 1886.¹ Die bewering is inderdaad niet zo gemakkelijk waar te maken m.b.t. ‘iedere’ filosofie tot op Kant. Maar vanaf Kant vormde de vraag naar de verhouding van ‘denken’ (of beter ‘bewustzijn’) en ‘zijn’ daadwerkelijk de inzet van een der grootste filosofische debatten in de geschiedenis van het Westen, waaraan naast Kant voornamelijk Fichte, Schelling, Hegel, Feuerbach en Engels (Marx opvallenderwijze in mindere mate) hebben deelgenomen. Voor Kant en Fichte was die tegenstelling wel eigenlijk die tussen ‘idealisme’ en ‘dogmatisme’, en vanuit hen gezien treedt dan Hegel aan de kant van het ‘dogmatisme’, en dus – van het ‘materialisme’ op. En het ‘materialisme’ van Feuerbach vertoont veel raakpunten met het ‘idealisme’ van Kant en Fichte.

In de negentiende eeuw werd dat debat eigenlijk afgebroken zonder in de ene of andere zin beslist te zijn. Het belang van het werk van de twintigste-eeuwse filosoof Maurice Merleau-Ponty bestaat erin dat hij aan de ‘grondvraag’ van dit debat, op fenomenologische basis, uiteindelijk een soort oplossing heeft gegeven. Het belang van onderhavig werk

(1) Ik citeer volgens de uitstekende Nederlandse uitgave : Friedrich Engels, *Ludwig Feuerbach en het einde van de klassieke Duitse filosofie*. Ingeleid, vertaald en geannoteerd door L. Vanneste, Baarn, Het Wereldvenster, 1980, p. 77 en 79.

van Willy Coolsaet bestaat er dan ook in het werk van Merleau-Ponty in het licht van die vraagstelling, en dit debat in het licht van het denken van Merleau-Ponty, opnieuw op te nemen. Op een ogenblik waar een nieuwe generatie zich nieuwe vragen stelt omtrent de betekenis en het belang van bewustzijn, bewustwording en bewustmaking – en toch wel i.v.m. wat 'is' – zou het lezers moeten vinden. Dat het hierbij om een vraagstuk gaat dat alles behalve 'louter theoretisch' en 'praktisch irrelevant' is, wordt voldoende bewezen door de inzet van Friedrich Engels. Het wordt eveneens bewezen door het geheel van het werk van Willy Coolsaet die juist door zijn talrijke publikaties van maatschappijkritische aard in Vlaanderen, en ook in Nederland, al lang geen onbekende meer is.²

Waarom is het debat tussen 'idealisme en dogmatisme' of 'idealisme en materialisme' in de negentiende eeuw tot geen duidelijk besluit gekomen? Ik vermoed met Coolsaet, omdat het zijn wortels had in een nog dieper liggende problematiek die nooit een echte opheldering heeft gevonden. Ik bedoel de problematiek van de grondverhoudingen überhaupt. Het gehele debat zette in met de volgende uitspraak van Kant: "Een synthetische voorstelling en haar object kunnen slechts in twee gevallen samentreffen, op elkaar noodzakelijk betrekking hebben en eigenlijk elkaar ontmoeten. Ofwel maakt enkel het object de voorstelling mogelijk, ofwel maakt enkel deze laatste het object mogelijk".³ Deze laatste zin kan echter ook als volgt verstaan en vertaald worden: "Ofwel maakt het object enkel die (bepaalde) voorstelling mogelijk, ofwel maakt de voorstelling enkel dit (bepaald) object mogelijk".⁴ Hoe

(2) Ik vermeld hier enkel zijn boek *Producers om te produceren. Het kapitalisme en de ontwikkeling van de produktieve krachten volgens Marx*. Afzonderlijke uitgave van *Kritiek*, Gent, 1982. In dit belangrijk werk heeft de auteur de 'praktische' dimensie van het dialectisch vraagstuk (dat verbonden is met de problematiek van idealisme en materialisme) duidelijk aan het daglicht gesteld.

(3) *Kritik der reinen Vernunft*, A 92/B 124-125. Vertaling door de ondergetekende.

(4) In het Duits staat er: "Entweder wenn der Gegenstand die Vorstellung, oder diese den Gegenstand allein möglich macht". De vraag is waarop het woordje 'allein' slaat.

kan die vraag beslecht worden indien niet duidelijk is of bedoeld is dat, de voorstelling van het object of het object van de voorstelling, een 'noodzakelijke' of een 'voldoende voorwaarde' moet vormen?

Men zal moeten toegeven dat dit een uiterst simpele vraag is. Dat ze van Kant tot op Hegel wel degelijk geregeld ter sprake werd gebracht maar nooit een afdoende opheldering heeft gevonden met al haar implicaties, is een diep raadselachtig feit.

De oplossing die Merleau-Ponty aan de grondvraag van de klassieke Duitse filosofie heeft gegeven, neemt daarop betrekking. In een van haar meest eenvoudige formuleringen luidt die oplossing als volgt: "Het motief is een antecedens dat slechts door zijn zin werkt, en zelfs moet men eraan toevoegen dat het de beslissing is die deze zin bevestigt als geldige zin en hem zijn kracht en zijn doeltreffendheid geeft. Motief en beslissing zijn twee elementen van een situatie: de eerste is de situatie als feit, de tweede de geassumeerde situatie. Zo motiveert een rouw mijn reis *omdat* hij een situatie is waarbij mijn aanwezigheid vereist is, hetzij om een bedroefde familie te troosten, hetzij om de dode de 'laatste eer' te bewijzen, en dóór te beslissen deze reis te doen, doe ik het motief gelden ..." ⁵ Natuurlijk 'veroorzaken' feiten ('zijn') andere feiten. Maar voor het bewustzijn zijn feiten 'motieven' ('enkel' motieven, zo men wil, dan moet men echter ook eraan toevoegen dat 'enkel' feiten voor het bewustzijn motieven kunnen zijn). Het hangt van het bewustzijn af ze te 'doen gelden' en werkzaam te maken. Zelfs voor een wetenschappelijk bewustzijn dat daadwerkelijk op niets anders betrokken is dan op 'objectieve feiten', zijn die feiten 'enkel' motieven. De verhouding tussen bewustzijn en zijn is, zo men wil, 'dialectisch', maar dan in een heel andere zin dan bij Hegel zowel als bij Engels, zoals Coolsaet omstandig uiteenzet. En op dit verschil komt eigenlijk alles aan. Men zou het als volgt kunnen stellen. 'Op zich' zijn de feiten onafhankelijk van het bewustzijn. Maar 'voor ons' nooit, tenzij dat we ons enkel door de 'objectieve' feiten laten motiveren.

(5) *Phénoménologie de la perception*. Paris, Gallimard, 1945, p. 299. Ik neem de vertaling van het citaat door Willy Coolsaet over. Enkel vertaal ik liever "doe ik het motief gelden", in plaats van "valideer ik het motief". Zie onder, p. 90.

Willy Coolsaet schrijft geëngageerd, zelfs gepassioneerd – vóór Merleau-Ponty. Maar hij doet allesbehalve aan hagiografie. Integendeel. Onverbiddelijk bekritiseert hij Merleau-Ponty, en dit onmiddellijk in de eerste drie hoofdstukken van onderhavig werk, voor het feit dat hij de boven geschetste verworvenheid uit zijn *Fenomenologie van de waarneming* van 1945 in zijn later werk, voornamelijk in het nagelatene *Het zichtbare en het onzichtbare* (uit 1959-1960) lijkt prijsgegeven te hebben.

Wat is er gebeurd? Ik denk, en ik baseer me daarbij mede op het onderzoek van Coolsaet, het volgende. Merleau-Ponty heeft goed begrepen dat door zijn verworven stelling een nieuw probleem m.b.t. 'de oorsprong van de waarheid' ontstond. Dit wilde hij in zijn later werk (dat onvoltooid is gebleven) oplossen. Immers, zijn fenomenologische stellingen lieten het gevaar van een 'vulgair relativisme' opdoemen. Want hij moest reeds in zijn hoofdwerk vaststellen, dat er geen 'experimentum crucis' (beslissend experiment) kon zijn om ten voordele van de 'waarheid' van een fenomenologische interpretatie of van een objectieve uitleg van verschijnselen te beslissen. Zo nam hij uiteindelijk opnieuw zijn toevlucht tot een 'dialectische' oplossing in een quasi-Hegeliaanse of -Engelsiaanse zin. Daardoor werd de gespannen verhouding tussen 'zijn' en 'bewustzijn' die hijzelf had onderkend inderdaad 'opgeheven'. Maar Merleau-Ponty zag niet dat die 'opheffing' in feite enkel erop neerkwam de 'onbeslisbaarheid' absoluut te stellen. Want vanuit het 'dialectisch' standpunt van Hegel of Engels gezien, valt er eigenlijk helemaal niets te beslissen.

Fichte merkt eens op: "Kant werd enkel getolereerd omdat het mogelijk was van hem een dogmaticus te maken; de wetenschapsleer (zo noemt Fichte zijn eigen filosofie) waarmede men zoiets niet kan beginnen is dan ook voor onze wereldwijzen onuitstaanbaar".⁶ Merleau-Ponty heeft in onze tijd deels dit lot van Kant en deels het lot van Fichte gedeeld. Zijn meest originele gedachten (die Willy Coolsaet voornamelijk wil opsporen, in plaats van enkel een volledige weergave van zijn werk te willen geven), hebben maar zeer weinig werkzaamheid gekend.

(6) Zogenaamde *Erste Einleitung in die Wissenschaftslehre*, § 5, voetnota. Volgens een onuitgegeven vertaling door Christiane Boehm.

Men heeft hem bijna uitsluitend aandacht geschonken voorzover hij kon voorgesteld worden alsof hij enkel 'dogmatisch' herhaalde wat men al tevoren meende te weten. Dat heet in zijn geval (zoals eigenlijk ook in het geval van Kant) dat men in zijn werk een reflectiefilosofie zocht, d.w.z. een filosofie die zich inspande om zo volledig mogelijk te reflecteren en te objectiveren wat er zich zo allemaal in het bewustzijn van de mensen, voornamelijk meestal onopgemerkt, afspeelt. En dan kon men ook vlug teleurgesteld zijn, omdat Merleau-Ponty natuurlijk niet zo veel heeft bijgedragen tot een 'onderzoek' dat hem in werkelijkheid minder interesseerde omdat hij het onvoldoende achtte. Merleau-Ponty werd bijgevolg, voornamelijk in zijn eigen Frankrijk, nogal vlug bijna volledig vergeten ; omdát de meeste filosofen er zelf reflectiefilosofen bleven en zich een andere doelstelling van de filosofie zelfs niet konden indenken.

Meer in 't bijzonder werd de 'onbeslisbaarheid' waarover we het hadden, van een breekpunt in de filosofie van Merleau-Ponty, tot een droom van verlossing voor hedendaagse Franse, maar ook Belgische en Nederlandse denkers die zich van alle nood te beslissen willen ontdoen. Alsof onbeslisbaarheid, op louter objectieve basis, tegen alle beslissing, en niet wellicht tegen de objectiviteit zou kunnen spreken.

Zou het werk van Merleau-Ponty, dank zij dit werk van Willy Coolsaet, toch nog eens kunnen bijdragen tot een meer beslist en meer gemotiveerd filosoferen — gemotiveerd door 'feiten' die onze wereldtoestand kenmerken, en niet enkel door de verzuchting zich 'filosofisch' op te stellen ?

Rudolf Boehm

Gent, augustus 1983